

84(2=411.2)6

M 690

M 69

✓ Молодский агитатордын
Б Л И О Т Е К А З Ы

Н. МИХАЙЛОВ

Лиза
Чайкина

Облнациздательство
1949

79608

Горно-Алтайская Областная
БИБЛИОТЕКА *

5131-

Р.э. (ант)
М 69

Комсомольский агитатордын библиотекасы

Н. МИХАЙЛОВ

779608
5131-
0

Лиза Чайкина

Алтай тилге Н. П. Кучияк кбчурген

АА

Горно-Алтайская областная
* БИБЛИОТЕКА *

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛНАЦИЗДАТ

1949

84 (2=4-11. 2/6-4
M 690

5-MH-24-49

ЛИЗА ЧАЙКИНА

I.

Калининский областьтын Пеновский районнын койу агаы-тарынын ортозында Рувадеп кичинек деревнечек жылыны калгандый турды. Лиза Чайкина бу деревнечекте чыккан.

Жаан биле болгон, иштеер улузы ас болгон. Адазы империалистический жуудан шыркалу жанган. Билези аш-курсактан аштап жаткан.

Лизанын энеси Аксинья Прокофьевна озогызын эске алынып айдат: „Таг адардан ала бозом тунге жетире чырмайып иштезебис те, жер биске чугулданган чылап биети коомой сыйлайтан, неви ле коргонибис—суранып та жургенибис, агаштын чобыразын да кемиргенибис. Же жаньс био онойдо жаткан эмес болбой кайсын,—деревненин бастыра улустары бирүзи бирүзинен жокту болгон. Кайдаар ла кбрзөн—ончозы бир туней жыланаш. Онын кийинде колхоз тозолгониле жаньс журум келген“.

Орус крестьянкаларга ончозына туней чырайлу эмеген пладын каа-жаа жузи жаар экелип турды. Онын кийгени—эски фуфайка, кунге куйуп калган сары шаль, эр кижинин башмак бдуги.

— Мындый ла кийимдү артып калдыбыс,—Лизанын энеси айдат.—Ончозын бандит блаап алган. Одус эки такаа, жети кас бзаа койлор ло чочколор болгон. Эмди бир де неме арпады. Уйларды дезе качан агаштын ортозында болорыбыста блаап алган. Деревнеден журе берерибисте, ол бишти тудуп алала, жаньс жерге жууган. Бис олум келди деп бойло, калганчызында жакшылажып турдыбыс. Онойыпла турганча биштиг черү оны сурекей сандырадып ийген. Бис, карыгавдар, партизандар чылап, аралдарла, жуукаларла ойто агаш аразында жапаштарыбыска жажындыбыс. Немецти чыгара сурбегенче, онойыпла журдибис.

Ончозын жылыттыбыс, белдин күчле тапканыбысты шилемир ончозын оодып тоноп барган. Је алдырбас, ойто таап аларыбыс. Нөкөр Сталин бистин јаныбыста, бис нөкөр Сталиннин јанында—катапла колхоз тözöörивис. Эмди менде јаныс ла коот—немецти түрген јыга согуп, граннын ары јаныва суретени, је онын кийининде бастыразы јеткил болор! Бистин колхозтогы албаты јадынга үренип, тözöлгөлөнип калган, канайда иштеерия билер.

Лизанын энези кызы керегинде катап ла катап куучындап турды. Качан ыйлаганына тамагы тыксып, тыныжы токтоп, жүреги согулбай барганда, ол платтын кырынан тартып, бойынын эне жүрегия токунадып алат, онын кийининде катапла мендебей куучындай берет:

— Менде база бир кысчак бар, онын ады Маня. Ол школго жүгүрип турар тужында, Лизачагым кичинек болгон. Бичикти көрүп: „Эне, мында неви бичиген? Эне, мени үреверге ийзен,“—деп менен сурайтан. Мен үредучиге бардым. „Менин кысчагым бичик билерге сүрекей куўизеп туры, оны школго алзагар“,—деп сурадым.

Мен Лизачагыма јаны платье көктөп бердим, оны школго ийдим. Ол андый кичеемкей, курч болгон—Маня онон јажыла јаан да болзо, Лиза оны үредүзиле јендеп туратан. Јүгүрип келеле, айдар: „Менде базала отлично“. Ондый бала болуп бүткен эди—ончозынан керсү! Менин Шурик уулым эмди он эки јашту,—мен оны онойып ок өскүрип алатан болзом, кандый јакшы болор эди!

Кичинекте Лиза кожондорды ла деревненин јадын-јүрүми керегинде куучындарды сүүйтөн. Кезикте бистин озогы деревненин карануй, јокту, коронду јадыны керегинде кожондор кожондогондо, Лиза угуп: „Кожондо айтканынча болды эмеш пе?“—деп сурайтан.—„Ондый болгон, кысчагым, онон до карануй болгон—күн јарытса да, бисти јарытпайтан“—деп айдатам.

Ол толыкка јажынып алала, ыйлайтан. „Лизанька, сен канайып турыи?“ дезем, „Кожон јастыра“ деп ыйлап айдынатан.

Бала тужында Лиза ондый болгон. Оны билген бастыра улустардын санаазында ол ондый ок, керсү сагышту, ачык жүректү артып калган.

Сельский школдын төрт классын божодоло, Лиза иштеерге баштады: аш үрендеген, кыра одогон, күдели баскан, мал кабырган база үйде болушкан. Бастыра чөлөө ойин кыргаларга беретен. Бир канча беристе олардон ыраак турган Залесский деп деревнеге, бичик кычыраган турага баратан.

Онойып эки жыл өткөн. Эвези эске алынып айдат:

— Калашту соок болгон, туралар карга бастырган. Не де көрүнбес карануу түв болгон. Уйуктаар ой жетти, Лиза десе жок. Айылдаштардан сурадым. „Көрбөдүбис, бүгүн кирбеген“,—деп айдыжат. Адазы чочып турат, мен десе көстүгү жажын төгүп турдым. Мындый жаман күндө ол кайдаар барган болотон? Сенекке чыгып, койу агаштын ортозында чылап, түннин карачкызына кыйгырдым: „Лиза, сен кайда, кайран балам, сен кайда, кару кысчагым, бистин түргөн канаттуу кысчагыбыс?“

Адазы чыгып келип, мени тере тоныла жабала, жедингенче горницага кирди. Отты жарыдала, көзүктүн жабузын кайра ачып, мени токунадан айтты: „Кызыл от каранууда ыраактан темдектү, айса кайда-кайда азып жүргөн болбозун“.

Түндө Лиза жанып келип, чаназын тудунганча горницага кирип, койынынан бичиктер чыгарды. „Залесьеге бичиктер аларга жүргөм, ондо комсомолдын жуунына учурап, артып калдым. Ой, эне, сен балген болзон, анда кандый жылбилү болгон!“

Лизанын жүрүмүндө бу баштапкы комсомолдын жууны болгон. Эртеги күндө ол бойынын үүрезине Нюра Барсуковага бир де кичине жастырбай жуун керегинде овчозун куучындап берген.

Лиза комсомолдын ячейказында жаантайын жүрөчү айылчы боло берип, бир катап комсомольский билеттү жанып келди. Рунада ол баштапкы комсомолка болгон.

Лизанын билезинде комсомолдор керегинде көп өрмөк-тежетен, же куучын уулар керегинде болотон. Бир күн адазы Лизадан сурады:

— Комсомол дегени ол не ондый, меге айдып берзең? Билеттең өскө, ол сеге неин берер?

Лиза күчү жеткенчеле жартап айдып берди, же адазы комсомол керегинде „бичилгенинен“ кычырып берзин, кепке базылган сөс чын болотон, деп айтты.

Лиза айылына жукачак, эскирип калган кыжжа экелди. Бу Лениндин брошюразы—комсомолдын Учтинчи съездиндеги куучыны болгон. Оны бир канча экирдик туркунына кычыргылады. Адазы колдорула столго тайзып, жаантайын бичик жаар көрүп, угун туратан. Нюра көзүктүн жанында отуратан. Энези, бирде Шурага, бирде самоварга барып, бастыразын угуп болбойтон.

Лиза, бойына жаан учурлу деп көрүнгөн сөстөрдү тыныда айдып, табынча кычырып турды.

Лиза калганчы энирде кычырган: „Эмдиги өйдө 15 жаштуу жаш үйө 10—20 жылдын кийининде коммунистический обществодо жадар, олар бойынын үредүзинин бастыра задачаларын күнүн сайын кажыла деревнеде, кажыла городто жаш-өскүрүм текши иштин кандый бир задачанын, сүрекей кичинекей те болзо, сүрекей женил де болзо, практически бүдүрзин деп тургузар учурлу“.

Лиза кижиканы жаап ийди. Адазы өрө турды.

— Же, кычыр,—деп адазы Нюраны сурады.

— Ленин,—Нюра кычырып берди.

— Ленин дедин бе?

— Ленин,—деп Нюра такып айтты.

— Көрзөн сен оны!

Адазы кыстар жаар бурылып айтты:

— Мен карануй кижик, слердин комсомолдоругар керегинде ас билерим. Же бир ле бичиткен,—не ле немени көр Лениндин жакылтазы аайынча эдин тур. Ол темей айтпас.

— Же сен, Нюра, комсомолго кирерин бе?—деп Лиза, жаандары уйуктай берерде, үүрезинен сурады.

— Кирерим. Жаңыс үйдеги улустар нени айдыжар?

Келер воскресен күнде кыстар жуунга кожо баргылады. Төрт айдын кийининде, 1933 жылда июль айда, Лиза телекейдин бастыра ороондорына таныш журукту бичигешти өнөтийин мындый учуралга артыскан аруу платка чеберлеп ороп алып, Залесьедеги жаанып клеетти.

Бу жайдан ала Рунада жадын-жүрүм эскидегизинен учурлу боло берди. Баштап тарыйын көскө көрүнбес, кандый да жаңы неме колхозниктердин тураларына өттү. Лиза, чөлөө минуталар талдап алып, колына газет алатан.

— Уксан, эне, канайда улустар журтап жат, кайда не болуп турат.

Лиза кычырарга энле женилинен талдайтан. Жаңы стройкалар керегинде, украинский, белорусский, саратовский колхозниктердин кирелтелери керегинде газетте айдылган бөлгөн. Лиза, бу стройкалар онын төрөл Пеновский районунда башталып турган чылап, бастыра колхозниктердин жеңүлерине ол бойынын күчүн салган чылап, кычыратан.

— Көрзөн, эне,—деп ол сүгүнчилу айдатап,—кандый жүрүм келип жат. Турген поставканы бүдүрүп, продналогты төлөөр керек. Бис төлөйлик, сен эр улустарга барып, мынайда айт: „Көрүп туругар ба, Совет жаң бис учун канайда кичеенип жат, бис ого база туза жетирер керек. Мен, кары-

ган өмеген, эмеды ла налогты качан ок төлөп койгом, слер мени ээчий барыгар, жанга болужар керек”.

Карыгая Аксинья Прокофьевна пладын тартынып, айылдаштарына барып, тышкары завалыккага отурып алала, онын сөстөриле айтказын, „албатыны организовать ла воспитывать эдип туратан“. Бу куучындар онын бойына нйде кожуп тургандый болгон. Онын санаазында кату, жана баспас шүүлте өскөнүн ол бойы да көрбөй калды: ого, онын билезине, бастыра айылдаштарына чындык жүрүмге жаныс жол—колхоз ажыра. Жаныс ол эмес, же церквенин маанызынын жанында ойногылаганын, көстни жажын төгүп эрге баргылаганын, эртенги күнде не болорын билбей, торолоп жадарга кандый кыйынду болгонын ундубаган ого айылдаш өмегевдер ишти база алдындагызынан бапка көрүп тургылаган. Иштин көрүмүзиз жаныс билеге эмес, текши албатыга керектүзи, руновецтердин өскүрүп алган күделезин, ажын, картошказын кайда да өскө жерде сакып турганы ологго сезилип турды. Смоленсктен ары жүрбейтен орус крестьянка кенетийин Руванын ыраак тыш жанындагы жадынды көрөлө, бойын керектү, тузалу кижиде деп билип алды.

Лизага дезе жаны болушчылар табылып турган. Азыйдагы пионерлер (эмди олар жажына жедип, комсомолецтер болуп калган) Лиза деревнеде баштапкы пионерский отрядты канайып төзөгөнүн эске алынып куучындагылайт. Лиза сүгүнчилү кызыл галстуктардын үлгүзүн кичеемжалү кезетен. Кыстын жаан күрөнг колдору сеге галстук такканын, күчүркөнгөнүн улам кызыл барабанщик кулак тунганча салют ойногонын, алтын каажылу онып калган мааны салкынга желбиреп, жымжак шылырап турганын, күн дезе азыйда качанда ондый болбогондый жарытканын,—бу минуталарды кижиде ундуп болор бо!

Колхозтын ижиде керегинде куучындажарга, колхозтын жөөжөзүн коомой кичееп тургандарды шоодорго, трудкүн иштеп алар жанынан озолоп браатканына кару сөс айдарга чылабас Лиза ончозына ой табатан.

— Колхозтын жүрүмүн албаты онойып билип алган, иштеп турганы амбардан абрала тартат, соотоп жүргени—сыртына жүктенип апарат,—деп Аксинья Прокофьевна айдат.

Ойлөр өдүп, оныла кожо Лизанын кылыгы башкаланып турды. Ол каа-жаа ойынга жүрөп болды, эмди оны көп лө сабазында кингалу, газеттү жүргенин көрөтөндөр. Айылдаштары бойынын колхозынын кызын күндүлөп, онын кылыгы жардып, оны бичикчи деп адагылайтан.

Бичактер, наҗылыкту, колхозтын ижиге кичеемкей биле, колхозтын јурүми Лизанын үредүчилери болгылаган. Лиза комсомолго киреле, Залесьеде ле Пенодо Лениннин ле Сталиннин јурүми керегинде литератураны үзе кычыр-ган. Пушкин, Лермонтов, Маяковский, Горький, Островский, улустарла тушташканы, он эки јаштаг иштеп башта-гавы, комсомольский организация күүнзек кыстын уур че-нелтелү ойдо көргүскен ийделү кучин көдүрди.

Он беш јашту Лизаны бичак кычыратан туранын башка-рачызына туткылаган. Бичик кычыратан тура удаганнан бери Лизанын экинчи айылы болгон. Лиза ол тураны јил-биялу ле күндүлү көрөтө. Эмди дезе ол мында иштеер.

— Коркып турым, — деп Лиза бойынын наҗы кыстарына айтты.

— Онойып сананба. Бис кайдаар да качпазыбыс, — деп Молотовтын адыла адалган колхозто јаткан Цветкова Катя деп кыс бүдүмчилеп айтты.

Олор эку агрономический кружок төзөгиледи. Деревне-де јаны сөстөр табылды: агроминимум, культиватор, про-травка, озочыл методтор...

Јаска белетенип, кыстар јашөскүримнин звенозын тө-зөөргө јөптөшти.

— Эңле јакшы кудели бизин звенодо болгонын слер көрөригер, — деп Лиза айдатан.

Олор звено төзөөргө јөптөшкөн Залесскийдеги колхоз-ты Лиза бойымын колхозым деп адайтан.

Кырага атанар ойдон бир канча ой озо кыстар правле-ниеге келгиледи.

— Болужарыбыс, — деп колхозтын председатели айтты. — Сен, Лиза, база иштеерин бе?

— Иштеерим.

— Айдарда звеньевойго кемди тудар?

— Цветкова Катяны, — деп кыстар карузын бергиледи.

Јаскыда колхозтын јалаңдарына Цветкова Катянын ја-шөскүрим звенозы ишке чыкты.

— Лиза качанда бисле кожо болотон, — деп Цветкова Катя эске алынып куучындайт. — Ол аш та чачарга, кудели де базарга болужатан, — оны иш јок јүргенин көрбөзүн. Түште келбезе — эңирде айылда туштажатаныбыс: газет кы-чырып, политика керегинде куучындап беретен.

Күс келди. Аш јуурын божоткылады. Районноң Смо-

ленскке күдели өскүречилер-озочылдардын группазы жуу-га атайгылаган. Лизанын өзези олорло кожо болгон.

— Көрүп ле турыгар, байрамдайла, ойто келетен жолды ундубагар.—деп колхозчылар кокырлап турдылар.—Сен, Аксиња Прокофьевна, жажыга бир де катап Пенодо болбогон, эмди десе тургузала Смоленскке атанып жады. Ажыктан, ашыйагынды ундубай жүр.

— Кедери барыгар!—деп өзези чугулданып турды.—Бу шакырт сенин колыннын ижи!—деп ол кызына айтты.

Аксиња Прокофьевна оморкоп то, жорыктан коркып та турган: айылды таштап, жүс беристедеги жерге барарга, айдарга ла женил.

Лиза десе жаны керектер баштап турган.

Бичик кычыратан туранын ичинде улустар жаантайын толтыра болотон. Агрономический кружоктын кийинянен драматический, музыкальный, өдүп турган политиканын кружоктору ачылды. Бичик кычыратан туранын ичинде врачтар, агрономдор, малөскүречилер, үредүчилер көп болгон—иш ончозына табылатан.

Лизанын энле баштапкы кичеегени колхоз ло комсомольский ячейка болгон, мыныла онын жүрүмү аныланып турган.

— Лизанька,—деп Аксиња Прокофьевна, бу сөскө эне жүрегинин бастыра карузын салып, айдатан,—сен жаантайын бош жок, амыраарын да, воскресен күнди де бодобой жадын. Сенде айыл-журт болбозы чын эмеш пе?

— Билбезим, эне,—деп кызы, күлүмзиренгенин жажырып, карузын беретен.

Омок, су-кадык кыс жүрүмди сүреен тын сүүген. Ол кайда да сондобойтон, озо бүдүретен ишти терен кайырчакка салбайтан. Кичинек те, жаан да керекте башчы болжын, бастыра жашөскүримге жозок болорын ол качанда ундубайтан. Жаланда, бичик кычыратан турада социалистический мөрөйдө—кайда да болзо Лиза ончозынан артык эдерге, озочыл болорго кичеенип туратан.

— Ол биске жаан әједий болгон,—деп Цветкова Катя куучывдайт. Цветкова Катя Лизадан бир жаш жаан болгон.

1939 жылда Лизаны райком комсомолдын качызы өдөп туткан. Комсомолецтер мыны ондый болотон учурлу деп көргиледи. Мынан өскө болбос то учурлу дев, бастыразы шүүштин. Олорго Чайкина комсомолецтин көрүмжилү жозогы болгон, онын кылыктарына жөмөжип, онын жүрүминен, ижинен үренилейтен.

Жаны качы жакшы иштеп турган. Оныла райкомдо туш-

тажарга женил эмес болгон. Оңдо жуун өткүрүп, мында кружок тззп, бирүзвие коомой керектер учун арбанып, экиничизивие кару сзслз болужып, жаныдан нени-нени айдып берип, Лиза куаун сайын бир колхозтон бир колхозко барып жүрөтөв. Оны кажыла жерде көрзтзндзр: колхозто, станцияда, учреждениеде, школдо.

Бир катап ол сапожный артельге келген. Кокырчы тили курч ус апшыйак обызынду бажырып айтты:

— Киригер, студенточка! Слерге нени де болзо сакыл-та жогынан жазап берерибис.

— Жок, мевин зддүгим бек, — деп Лиза кулзумзиревип карузын берди.

— Айса зддүк кзктззр керегине үренерге куунзеп турыгар эмеш пе? Иштейтен жерди табарыбыс.

— Жок, оңон зскз: слерде жашзскүрим бар деп уккам.

Эңирде жуулыжып, куучындажарга жзптзжип алдылар.

— Слерге бизин куңдзбис жетсин! — деп тили курч апшыйак кокырлап турды. — Айса мени база комсомолго бичиригер?

Эңирде Лиза жүрекке жеткендий куучын зткүрди.

— Бойынын сзстзриле, жакшы куучындаган, — деп Лизадан билет алган Афанасьев Николай эске алынат. — Комсомолды ол тын куңдзлеп, сууп турган. Куучынды божодып айтты: „Бир-эки куңнин кийининде келерим, комсомолдын уставын кычырарыбыс“.

Куучындар бир канча куңнин туркунына зддүп, артельде комсомольский организация тзззлзгзнвие божоды.

Лиза Пеневский райкомнын качызы болуп эки жыл иштеген. Бу зйдин туркунына комсомолецтердин тоозы эки катап кзптзгзн. Жанысла Залесский журтсоветте сегис жаны комсомольский организациялар тзззлзгзн. Беженнен ажыра комсомолецтер партияга киргиледи.

— Жаантайын мендеп туратан, уйде качанда оны көрбззиз, — деп Аксивья Прокофьевна куучындайт. — Мени санайла, телефонло шынырадып ийетен. Правлениеден жүгүрүп келгилейтен: „Аксинья, кысчагын телефонло согот, бар“. Кезикте айылдаарга кычыратан. Пеного келзен, бастыразы сениле колдон эзендежер — кысчагымды жакшы көрзтзндзр.

Үренерге барарга Лиза канча ла катап Обкомнон суранган.

— Меге уур: бастыра балдар жети класс божоткон, мен дезе жүкле тзрт класс. Үренип алзам — иштеерге женил болор.

Жайгыда Лизаны Калинин городко партийный үредүге вйгевдер. Мында ол жуу башталганын уккан. Радиооло бе-

рилген жетирүни арайданла жетире угул, ол районго аганды.

Иш катап ла кайнай берди. Лиза комсомолецтерди аш жуурына ла транспортко мобилизовать этти, жууга белетешер уредүни баштады.

„Мылтыктаң адарга уревип јадым, гранатаны уулдардан коомой эмес таштап турым, удабас пулеметко једерим. Жуучыл болорым, кандый жуучыл болгонымды көрөрин!“ — деп ол бу күндерде бойынын бала тужындагы уурезине Барсукова Нюрага бичип турган.

Комсомолдын райкомы жуучылдардын штабы боло берди. Туни-тужиле оноор уулдар ла кыстар келип турган. Лиза бойынын јаны, азыйдагызынан тын јилбилү, бүдүмчилү, үвиле јашөскүримле куучындажатап.

— Бис төрөлибисти сүүп јадыбыс, төрөлибис учун туружарыбыс. Большевистский партия, бистин ороон, совет јан бисти воспитывать эткен, бистин јүрүмибиске јол ачкан. Јаныбысты, јерибисти корып аларыбыс. Советский албаты кандый албаты болуп турганын өштү удабас билер, — деп айткан Лизанын сөстөри жуундарда, митингтерде ле беседаларда угулатап.

Фронт жууктап клееткен. Бир катап энирде Лизага кандый да табыш угулды. Оромнын ичиле булуттанган тоозына курчадып уурлү мал бараткан. Кыстын јүреги сыстай берди. Ол кирнестенин тайангыжына отурып алды. Август айдын күни Лизага жуук јеткер керегинде катап ла катап эздил турган.

Чинеези чыккан, тоозындапган, кугарып калган улустардын јүстерин көрүп, малла кожо брааткан айыл јөөжөлү, ургүлеп турган балдарлу унааларды ајыктап, Лиза фронттын жууктап клееткевин сезип турды.

Лиза кирнестеден јерге түшти.

— Кажы јерден? — деп ол, жылынаш буттарыла јымжак тобыракты тепсеп брааткан, уулчактан сурады.

— Немецтерден качып браадыбыс, — деп уулчак барып јадып айтты.

Күз агаштардын кийин јанына јажынды, уурлү мал көдүргөн булут кеберлү тоозын ыраакта кайыла берди, тенериде баштапкы жылдыс жылтырап турды, суу үстиле туман көдүрилди. Лиза дезе сүүген јаландарынан көзин айрып болбой турды. Онын кийининде ол терен санаалу, јолдын кырында өскөн өни јок өлөннин үстиле мендебей басты.

Онын санаазы куйун чылап айланыжа берди. Сүүген книгалары, оларды ол книжный киосктон алып, үйде жууган; баштапкы комсомольский жуун; кару јайгы тандар, качан

сен тоолу нажыларыңла чаналу браатканда, кенетийин агаш аразында көбү карлу жалаңдар ачылатан; жөнүлөрдүн сүгүнчилүзи ле шордын корондузы; колхозтын түжүмдү ажы учун жыргалду байрамдар; районный конференциядагы табышту, изү тартыжулар—бу бастыразы кандый жакшынак болгон! Бу ончозы жуук көрүнөт, ненин учун десе мынын бастыразыла сен жаткан, мынызы жокко жүрүмнүн амадузы жок боло берер деп сананатаң. Төрөл деп, мынын бастыразын жаңыс сөслө айдарга келижер.

Караңуу түндө ол деревнеге жедип алды. Энези сүгүнгөн бойынча сүт экелерге мендеди. Тегин өйдө куучынчы Лиза эмди унчукпай отурды.

— Улустарды жеринең айдагылап жат. Балдарды өлтүргилеп, бастыраларын кыйнап, тоноп жадылар...

Энези кызынын жүзүн аяктап көрдү. Бу өскө чырайлу, өскө көстү кыс болгон.

Эртеңи күн Пенодо комсомольский актив жуулган: бастыралары терен санаага алдыртканынан улам кокыр да, кожон до угулбайт.

— Бис Гитлерге кулдар болбозыбыс, ол бисти бөкөйтүп болбос. Төрөлибис учун бирге туружарыбыс. Согуштын жалаңдарында туружарга биске, комсомолецтерге, улу мак. Кемнин жүреги согулып жат—бастыралары олжочыларла тартыжуга!—деп Лиза кычыру этти.

— Нөкөрлөр, слерге ончозы жарт па? Айса кемге жарт эмес?—ол азындагы үнүлө сурады.

Жустер тоолу көгүстерден бирлик үн чыкты:

— Жарт, Лиза, тартыжар керек!

Немецтер жууктап клееткен. Лиза партизанский отряд жууп турган. Григорьева, Зуева, Блаздинская, Тихоморов—бастыразы алтан сегис кижиле—агаш аразына барарга жөптөнүшкүлөр.

Григорьев Николай Пенонго жуудан озо келген. Ол Ленинградта горный институтта үренип турган, же каникулдарын жаантайын төрөл жерлеринде өткүрөтөн. Жуу оны үренирге божотпогон, немецтер районго жууктап клеедерде, ол база партизан болорго бек сананып алды. Үренчик карындажы Владимир, Нина эжези—үредүчи ле карыган адазы, Леонид Григорьев отрядка оныла кожо киргиледи.

— Биле ле жатканыбыс, билеле жуулажарыбыс,—деп адазы айтты.

Немецтер келер алдында Лиза төрөл деревнезине кирип өйдү. Ол айылында жүкле тоолу минут бололо, пристаньга жетире үйдөшсүн деп энезин сурады.

— Је, эне, айса бозо бис экү калганчызында барып жадыбыс.

— Лизанька, сен канайып турын?—энези чочыдулу шымырады.—Ондый сөстөрдү айдарга жараар ба?

— Мен партизан болуп барарга жадым. Айса өлүп каларым, је жагысла мен ондый эмес ийне. Је бистинг албаты бек, кандый да шырага чыдажар, фашисттерге кул болбоо. Сен коркыба: мен канайып та калсам—сени жан да, албаты да ундубас. Жагысла билип ал: сенин кызынды тудуп алгандар, ол эмезе өлтүрүп койгондор деп уксам, вени де айтпа, жажырып тур, ошон өскө бастыра колхозты өртөгилеп көйорлор.

Энези ненин де керегинде сурабады: ондый сурактардын керек жогын билип турган.

Тенеринин куйузы кызарып чыкты—тан адып турган. Чалын көстин жажынды суркурап турды. Лиза токтой тужуп, сыртындагы таарын силкип ийеле, энезин бойынын төжи-не жаба тутты. Эски жан зайынча карыган эмеген балазын крестеп, көстин келген жажын колыла арчыды, Лиза энезинин алкыжыла жүре берди.

Жагы жүрүм башталып, жагы керектер көптөди.

Отряд белетенген де болзо, је бастыразын жетире көрбөгөндөр. Азык та жетпес, жуу жепсел де ас эмтир. Көбизинде жуучыл таскаду жок болгон. Је бирүзи де кунукпай турган.

— Жүрерибис—бастыразын таап аларыбыс,—деп отрядтын командири Филмонов айдатам.—Энле учурлузы—бек туружары, эртенги күнде не болорын билип көрөтөни—перспективаны жылытпазы. Сүрекей күч болор. Бойынын күчине иженбей турган улустар бар болзо, жажырбазын: тутпазыбыс.

Күчине иженбеген улус табылбады.

Агаш аразында Филмонов отрядын токтотты. Тоолу землянкалар казып ийдилер, олардын бирүзүнде радио тургузып алдылар. Комсомолецтер Ласточкин, Яковлев ле партийный эмес колхозчы Беляева радиосттер болгылаган. Олорго Волхонская Лена болужатан. Жуунын алдында олар радиокерекке үренип алгандар, берилте тударга ла берилте берерге үренигендер эмес, је керек болзо ремонт то өдетендер.

III

Энле жаш партизан, Тихомиров Вася, он беш жашту болгон, је ошон артык кайучы отрядта жок болгон.

Жарык, жылдысту түндө Лиза ла Вася разведкага баргылады. Агаш аразынан чыгып, жалбышка алдырткан горизонтты көрүп ийгиледи.

— Голоовково күйүп жат, — деп Вася айтты. — Ондө Замятино, оног ары — Торопец.

Бастыра жерлерде жуунын изи көрүнөт: күйүп калган грузовактердин оодыктары, кемжиткен танктар, снарядтарга коекорыяткан жер, өргкө күйген жалаңдар, жемирилген туралар.

Моторлордын табыжы угулды: немецкий танктар клеетт. Кайучылар кобыга жажынып, оног ойто агаш аразына жүгүрдилер.

— Жүгүр отрядка, — Лиза колмылтыктын кабын ачып, шымыранды.

Табыш жууктап клеетти. Мотоциклист чарчалып, өдө көнүп, көдүрилген тоозынын булудында көрүнбей калды. Танктар көрүнгиледи — бир, эки, үч. Мотоциклист ойто келип, нени де айдарда, колонна жолдон чаппаган өлөнгө бурды. Солдаттар люктардан чыгала, моторлорды токтодып ийдилер.

Лиза немецтерди жуугында баштапкы ла катап көрүп, бойынын шакпырабай турганын алан кайкады. Ол командирлерди темдектеп аларга кичеенип, олардын нашивкалары аяктап көрүп турды; бойына бүтпей, канча канча катап солдаттарды тоолоды. Олор десе, байла, амырарга билетенип тургандар. Танктан болуштоптор, туунчектер, жууркандар, жастыктар чыгаргылады. Офицерге өлөннүн үстине салфетка жайдылар. Ол — узун сынду, солжыр ийиндерлү — мувдирин, чамчазын чечип, мойынына коларткыш буулап алала, кумақта суунын жарадына барды.

— Жууктап келгилейт, — кыс бу өйдө Васянын унин укты.

Оны ажаруга артызып, Лиза оног ары агаш аразы жаар жылды, онын кийининде кайра көрөлө, көрүнбөзим деп сананала, өндөйип келди. Өдүгүн суурып, колдорун тен жагып, авыйда жарышта чылап, бар-жок күчин салып жүгүрди. Тоолу минуттын кийининде ол катап ла суунын бийик жарадында койу өскөн таялар жаар ойто жылып брааткан. Чике онын одожында чокыр трусиктү, узун сынду офицер мендебей танкы тартып отурды.

Кенетийин ээи таннын тымында снарядтардын жарылганы, мылтык адыштын жызырты угулды, моторлор катап ла күүлөп чыктылар, мотоцикл тарсылдады, — бу партизандардын баштапкы табарузы болгон. Офицер папирозын туура таштайла, тура жүгүрди. Лиза лаптап шыкабай да, эки катап адып

ийдв. Немец отко куйдирткен чиеп өрө секиреле, тоолу алтамнын бажывда чалкойто жыгылды.

Бир кезек частардын кийининде партизандар олжолон алган жуу жепселди үлештилер. Олжочыларды кородорын кем баштаган керегинде узак ойгө тартышкылады, же онын кийининде, керекти Лиза баштаган деп, бастыразы жөптөштилер. Онойып, сакыган ойдөнг озо, отрядтын жуучыл жүрүми башталды.

Бастыра деревнелерде партизандар болушка жолыгатаан, бастыра жерлерде олардо бойынын улустары болгон. Отряд турган жер сүрекей жажыту болгон, же кемнин колы поездтерди жолдон антарып, тозуулар эдип, автотранспортты мианаларла коскорып турганын албаты билип турган. Жажыту жолдорло партизандарга жетирүлер келип туратан, бастыра жерлерден оларго курсакла болужатандар. Айылдаш деревнелердин колхозчылары сухайры кургаткылаган, Занепреченский журтсоветтен он бир таар кулур ийгендер, райцентрден жарма, саржу, сахар ийгендер.

Бир катап комсомолецтер эт таап аларга баргылаган. Деревнеге кирдилер. Онын куйузында немецтер токтоп түшкилеген. Уулдар оларго жолыккан колхозчыны шылап турдылар.

— Же бу слер мени, карануй кижини, не шылап тургар?—деп барбак сагалду өбөгөн сөстөн кыйыжып турды. — Кайда немецтер, кайда партизандар—онызын мен кайдан билейин. Бис карануй улустар, биске жангысла аш ла жер болзын, өскөзүн бойыгар билигер. Слерге жарт: слер газет кычырып жадыгар.

Же качан өбөгөн уулдар—бойынын улусы, комсомолецтер деп билип аларда, ол погребке түжеле, онон жаан болчок эттер чыгарды.

— Же слер алыгар, алыгар,—ол төгүнеле катулавып кимерниип турды,—слерге белетегем. Немецтерге куштын өлгөн балазын да бербезибис.

Удабай токуналу Лиза да көп уур түймеендү күндер өткүрди. Бу октябрь айдын калганчы күндеринде болгон. Комсомолецтер Фокья, Зуева ла Блаздинская түнде разведкага баргылаган. Баргылайла, суру жок артып калдылар. Уч күн олардон бир де табыш жок болгон. Комсомолецтер кунукчыл жүрдилер. Качан олардын кийининен экинчи группаны ийерге жөптөжиип аларда, Зуева ла Блаздинская жанын келгиледи. Бастыразы жеңил жарталды: немецтер оларды тудуп аларда, кыстар качып чыккылады, Фокьян дезе артып калган. Оныла не болгонын олар билбеген.

Лиза санааркай берди. Фокин сүрекей ачык жүректү, жалтанбас комсомолец болгон.

Агаш аргазындагы жүрүм башталганынан бир ай өткөн кийинде жуун өткүргиледи. Командир жуучыл иш керегинде кыска жетирү өтти. Мылтык-жепсел жок болордо, трофейлерле жеппенерге келишкен. Эмди автоматтар, мномёттор, керек десе эки орудие бар. Нени эткилегенин — партизандар бойлоры билер: өштүни токлоктогондор, онын жолун кескилеген, немецкий колонналарга табару эткендер, жүске жуук жуучыл кошту автомашиналарды жоголгондор, бу тоодо бир штабной машина, азыкту чанактар жуулап алгандар.

Жуунун кийинде жаш өскүрүм Лизаны эбиреде жуулышты. Өчөмик от олордын тотко жидирген, кату чырайларын жарыдып турды. Эмди бу өскө, чындым бүдүмдү, айыл журттагы жадынды ундуган улустар болгон. Лиза бойуна жылбилү неме темдектеп алды: качан ол комсомолецтерге жууктап келгенде, — Лиза отрядта тегин жуучыл да болгон болзо, секретарьга докладывать эдерин кем де айтпаган да болзо, — ончолоры өрө түрүп, жааны рапорт беретен. „Бытие сознаниени анылап жат“ деп книгада айдылганын Лиза эске алынды.

— Кожондойлыктар, — деп тымыкта кемнин де уни угулды.

Жарым унле „Ермакты“ баштадылар. Сүүген эски кожонды узак ойгө чөйөргө кичеенип тургандар чылап, мендебей кожондогылады.

Эртенги күнде десе катап ла партизанский жүрүм башталган. Керектер бүдүрерге баргылайтан. Кышка кичеемжилү белетенгендер. Улустар, партизанский дейвиелерден өскө кандый да неме жажына билбегендер чилеп, бастыразын жакшы, төзивен ала эдетендер.

Ноябрь айдын каборгозында Лизаны отрядтын жааны алдырткан. Ол Лизага кичинек брошюра берди. Бу Улуу Октябрьский социалистический революциянын XXIV жылдыгы керегинде нөкөр Сталиннин доклады болгон.

Лиза карагайга жөлөнип брошюраны бир, эки, үч катап кычырды. Ого сагыжып тыгыдынарга керек жок болгон — сөстөр бойлоры сагышка алынып, жааны ижемжилер оны көдүрип тургандар. Ол кайра көрди. Айландыра партизандар тургылаган, ончолорунун колдорунда ондый ок кичинек бичигештер болгон. Бирүзү, экинчизи эрмектенди, санабаганынан митинг өзүп чыкты. „Немецкий олжочуларга өлүм!“ — деп партизандардын айтканы соок күски кейде черт чилеп угулды.

Партизандар улу башчынын доклады керегинде дерев-

нелерде артып калган албатыга куучындап берерге, сталин-ский сөстөрдү кажыла кижиге жетирерге жөптөштилөр.

— Докладчик болуп бар, — деп Филимонов Лизага айтты, — арыктанып, тегин жерге башты сукпай жүр. Жеткер болзо, тургузала кач.

Ол ло күн, мылтык-жепселин отрядта артызып, кыс районго атавды.

Ол колхозторго келетев. Тым, тортло бастыразы өлгөндий. Кайдаар ла кирзен—унчукпас үй улустар, сүрекей арык балдар. Ол ок жуунын визи: снарядтарла казылган жаан ойдыктар, такпай болуп калган деревнелер, күйген туралар. Немецкий олжочыларга удур советский улустын өлүмгө жетире тартыжузынын кату тыныжы бастыра жерде көрүвет. Күнүн-күнгө Лиза чыкту жолдорло барып жатты. Ол кажыла деревнеде көрүнзе, бир-эки частын бажында улус жуулыжатар. Председательди де, секретарды да тутпайтандар. Лиза сөс алып, нөкөр Сталиннин доклады керегинде куучындайтар.

— Немецтер, баштапкы кар чылап, удабай кайыла берерлер.

Лиза райондо, айылдаш деревнелерде нени көргөнин, германский тоночылардын кылыктары керегинде, олардын кыйындары керегинде бастыразын куучындап беретев.

— Бүдигер, — деп онын жылбилү, бүдүмчилү уни угулатан, — бүгүн болбозо—эртен Кызыл Черү биске келер, немецкий солдаттарды жыга согуп сүрер, бистин колхозторыбысты фашистский олжодон жайымдадар. Немецтерди өлтүригер, куйдиривгер, оларго бир де курсак бербей, бистин партизандарга болужыгар! Лениннин—Сталиннин маанызынын алдына турыгар! Ончолорыгар жүрүмигерге килебей өштүле тартыжыгар. Советский жерде фрицтер ээлебес!

Колхозниктер сүгүнгилеп, тоголонып келген көстин жадын колдорыла арчып, жалтанбас кысты үйдешкилейтен. Олор онын сөзине бүдетен, олор оны партиянын, советский жаннын элчизи деп көрөтөн, ненин учун дезе бастыра онын жүрүмин, онын төрөгөндөрүн, бала тужын, жит тужын жакшы билетендер. Олор Лизага бүдетендер.

Бир канча күннин бажында Лиза Великолукский журтсоветке жетти.

Бастыра жерлерде ок чылап, журтсоветте нажылар табылды.

Деревнеде ол объявлениелер бичийтен доского жууктап келди. Жаан лист чаазында приказ бичилген болуптыр. Приказта партизанский отрядтын командиринин өбөкөзи ай-

дылган. Кандыйла кижиге, онон ары айдылган болгон, командирдин жүргөн жерин айдып берген учун беш мун марка, маалалу тура ла уй алар, деп бичилген эмтир.

— Немецтер бого көрүнгилебей жат. Жагысла каа жаа танктарлу келип кылынгылайла—ойто баргылайт—деп уулдар куучывдайт.

— Ненин учун?

— Партизандар бир де алтам эдерге бергилебей жат—эне-лерин ундырга жеткевче немецтерди токтоктогылап жат.

— Партизандардын командири кем?

— Билбей жадыбыс. Көрдин бе--немецтер онын учун сый берерибис деп айдыжат.

Лиза сырагайла бүдүмчилү улустар ажыра жагы партизанский отрядла связь тургузып аларга сананып алды. Фокин табылган деп сүгүмчилү табыш оны мында сакыган эмтир. Немецтердин колдоруна кирип, ол көп шыра көргөн, оны шылагандар, соккондор. Фокин немецкий штабка апартып жадала,—жолой сүме таап качкан, онын кийининде жагы отряд төзөгөн. Эмди дезе немецтерди коркыдып турган кижиге ол эмтир.

Лиза уулдарла жагышылалала, онон ары барды. Онойдо ол он беш деревнеде болгон. Бастыра жерде ол нөкөр Сталиннин сөстөрүн жетиретен. Бастыра жерде бу сөстөр эрчимдү тартыжуга көдүрөтөн: фашистский транспорт коскорылатаны көптөп турды; кайдаар да километрлерге жуук эмиктер жылыяр болды; тыныткан каруулду да болзо, конгон кийининде кенетийин карбюраторлор иштебей барар болды.

22 ноябрьда Лиза Жуковка деп деревнеде жуун өткүрө-ле, мынан Красный Покатище хуторды көстөп, бойынын эски наязына Купорова Марусяга барды. Хуторго Лиза эгиргери келген. Ол туранын ичине кирип жадарда, азыйда кулак болгон Тимофей Колосов, кийинбей де немецкий штабка жүгүрди.

— Келди,—деп ол уурчы аяктанып шымыранды.

Эсэсовецтерлү машина Красный Покатище жаар учун барды. Эжикти токулдатпай туранын ичине албаданып кирдилер.

— Кызын кайда?—деп офицер бозогоны ажыра алтабай, Купорова эмегевге кыйгырды.

Энези солдаттарды кайкалду аяктап, колдорула жагып ийди. Мылтыктын табыжы жагыланды. Эмеген каны төгүлүп чалкойто жыгылды.

Он эки жашту Коля кыйгырып ийеле, кыйынчыга чурап келген. Базала мылтыктын табыжы—уулчак энезине коштой жыгылды.

— Каргышту ийттер, нени эдиң турьгар?—деп Маруся чыдашпай кыйгырала, офицердин жүзине түкүрди. Ол бажыла көргүсти. Кысты тудуп алала, тышкары чыгаргылады.

IV.

Лизаны жангыс чамчалу артырып, өдүк жокко Пеного айдагылаган. Кыймыктап атангылаган кийининде Купоровгордын туразы күйүп чыкты.

Уур, бастыра кан кайнап жат. Же мылгык-жепселдү бандага удурал ол куру колло нени эдер?

Карануй, жол көрүнбейт. Качап буттары курч таптарга басканда, бастыра эдине кижичыдашпас оору сыс торгылат. Колдору тоног, оозу кургап калган. Лиза унчукпай браатты. Штабка келдилер.

— Сен партизан ба?

Унчукпайт.

— Сталинский жашөскүрим бе?

Унчукпайт.

Солдаттар буттарына, колдоруна, белине чыбыкла соккылайт.

Унчукпайт.

— Нөкөрлөрин кайда? Кем сени ийген?

— Каргыштуларга, слерге өлүм!—деп Лиза айдала, офицердин жүзине түкүрип ийди.

Лизаны суу чыгара толгойтон жер жаар өлтүрерге апардылар.

Базала кыйынду шылу, же Лиза бек тудууп, бир де сөс айтпады.

— Эй, бу кысты кем билер? Ол командир эмеш пе?—деп немецкий офицер эмегендер жаар көрүп сурады.

Бир де кижичыдашпады.

— Партизанский отрядтын жерин айдып берзең, тирүү артарын,—деп офицер айтты.

Лиза бойунун сүрекей жаман көргөниле каруузын бергендий болды.

— Айса, сен партизанка эмезин?

Жуулган улустардын ортозынан бир эмеген чыкты. Ол жаантайын эзирик жүретен Круглова Аришка болгон. Немцтер оны бого экелгилеген.

Аришка Лизага жууктап келди.

— Ол партизанка, баштапкы комсомолка.

Офицер команда берди.

— Мен белен. Адыгар, палачтар!—деп Лиза кыйгырды.

Мылтыктардын табыштары жызырады. Солдаттар кыстын бажынан ажыра аткылагандар.

— Немецкий олжочыларга өлүм!— деп Лиза кыйгырды. Мылтыктын табыжы. Лиза колдорыла жанып ийди.

— Мен жеңүү учун, бистин партия учун, Сталин учун өлүп жадым!

Базала мылтыктын табыжы. Лиза канын төгүп, карга жыгылды. Онын кийининде туруп чыкты.

— Төрөл учун, албаты учун!— деп ол күчү чыгып брааткан үвиле кыйгырды.

Лизанын өлүми керегинде отряд ол ок күнде угуп алган. Агаш ортозындагы землянкада кулак Колосовко, онын уулына, Круглова Аришкага приговор бичилген.

Түнде бастыра отряд жорыкка атанды. Тан алдында районнын башка-башка жерлеринде фашисттер турган он бир деревне күйүп чыкты. Нөкөр К. ла Саша Б. башкарып турган живт партизандар Колосовтордын туразын көстөп бардылар. Олорды тирүүгө алып, агаш аразына экелеле, аткылап койгондор.

Бир канча күндөр өттү. Бир катап ай жок кышкы түнде Круглованын туразына бир кезек улустар жууктап келдилер. Олордын бирүзи араайын көзүңгөшкө токулдатты.

— Кем авда?

— Бойынныг улустары.

Круглова келгендерди божотты, же олорды аяктайла, кугарып, жүреги согулбай барды.

— Менги көөркийлерим, таныштарым, өлтүрбегер! Бойымнын тегимнен, жүүлгегимнен айдыгам. Жажына слердин буттарыгарды, колдорыгарды окшоорым, немецтер керегинде бастыразын куучындап берерим, жашысла жүрүмүмди үспегер, — деп предательница партизандардын буттарынын жанында эгмектеп эрмектенип турды.

— Чык!

Предательница кыйгырарга ченешти. Онын тамагыи туй тудуп, жууктагы физкультурный площадкага экелдилер. Эртең тура мывда шпионканын сөөгин көргиледи.

Он жети күн партизандар Лизанын сөөгин апарарга темей ченештилер. Немецтер өртөрлө, Колосовтортын ла Круглованын өлүмиле коркутканынан улам каруулды тыгыдып, карательный отрядтарды көптөдип, албатыны кайралы жок кыйнап өлтүргилеп турандар. Же ондый да болзо он сегизинчи күнде Лизанын сөөги жогыла берген.

Партизандар албатынын героинязынын сөөгин агаш аразына апарып, жуучыл күндүлерле үйдежип жууп салдылар.

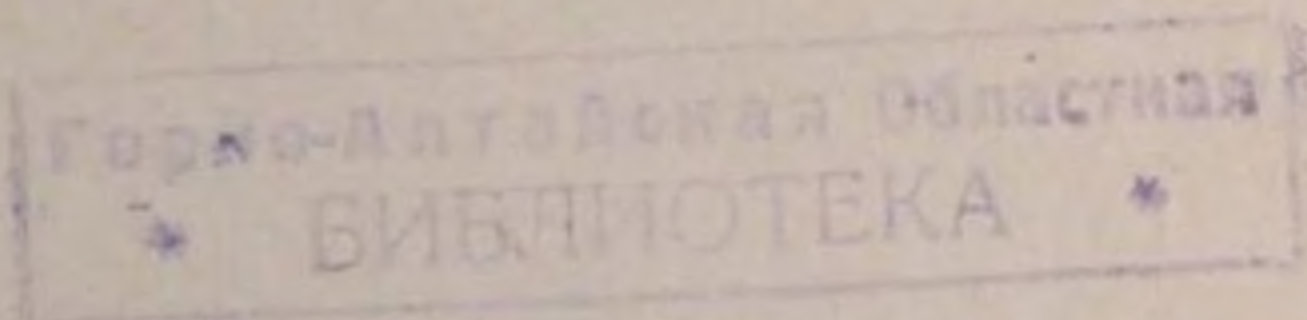
Журттардан, деревнелерден Лизавы кыйнап өлтүргөн жер
жаар оны качан да көрбөгөн эмегендер браатты, -- албаты-
нын героинясына калганчы долгын берерге, онын сөөгине
бажырага, ол канын төккөн жерди окшоорго браатты.

Кызыл Черу өштүлөрдү Пенковский районнон чыгара
соккон. Кызыл Черунин жуучылдары оларды күнбадыш
жаар айдагылап жат.

Жуучылдар өдүп, албатынын героинясынын сөөгү жуул-
ган жердин жанында бөрүктөрдүн уштып, токтой түжеле: тар-
тыжарыбыс, жегерибис деп чертенгилейт.

Көп, көп жылдар өдөр, предательдердин сөөгү көмүл-
гөн жерлер баргаа ла жытту өлбөлө өзүп калар, салкын не-
мецкый тоочыл черунин солдаттарынын сөөктөрүн жайра-
дып койор. Катапла бистин советский жер чечектеер, ка-
тапла ырысту, амыр энчү жүрүм келер. Бастыра жерлерде,
бастыра бистин орооныбыста терең сүүшлө, улу күндүлө
героический комсомолка Чайкина Елизавета Ивановнанын
жүрүмин ле өлүмин эске алынып турарлар. Канайып күн
өчпөй жат, онойын ок советский албатынын бүдүмжүлү кы-
зынын магы качан да өчпөс.

80957

Ответредактор *Е. М. ЧАПЫЕВ.*

Техредактор *С. А. СУРАЗАКОВ.*

АН 04428 Сдано в набор 10/III—1949г. Подписано к печати 15/III—1949 г.
ф. б. 60X84, Объем 1,5 п. л. уч. авт. 1,1 Тираж 2000 экз.

г. Горно-Алтайск, типография облисполкома

Горно-Алтайская областная
★ БИБЛИОТЕКА ★

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. предыд. выдач _____

Баазы 70 акча
Цена 70 коп.

Н. Михайлов

Лиза Чайкина

На алтайском языке